

AZ EMBERI JOGOK ESÉLYEI

Reich Orsolya

Szabó Gábor: Szétszakadó világunk. A globalizáció emberi jogi kockázatai. Pécs, Publikon Kiadó, 2010., 232 oldal.

Szabó Gábor nemrégiben megjelent könyvében a globalizációnak az emberi jogok érvényesülésére gyakorolt hatását elemzi. Meglátása szerint e hatás el-
lentmondásos: a neoliberális világrendszer egyfelől életek millióit tette jobbá
elnyomó rezsimek átalakulásra való készítetése által, másrészt azonban a rend-
szerből természetesen következő egyenlőtlenség-növekedés az emberi kitel-
jesedés, a jogsértések elkerülésének egyik legfőbb akadálya.

A kötet négy hosszabb tartalmi fejezetre és egy rövidebb konklúzióra ta-
golódik. Az első fejezet a nemzetközi kapcsolatok elméleteinek és a glo-
balizációnak viszonyát taglalja. A szerző remek összefoglalót nyújt a glo-
balizációvita fő sarokpontjairól (mi a globalizáció, van-e egyáltalán értelme
globalizációról mint distinct jelenségről beszélnünk, ha igen, mikorra tehető
ennek kezdete) a nemzetközi kapcsolatok átfogóbb elméleteinek keretébe
ágyazva. Szabó a globalizáció jelenségének vizsgálatának tekintetében az úgy-
nevezett „transzformacionalista” irányzathoz csatlakozik. Úgy véli, hogy a
globalizáció teljesen átformálja a nemzetközi kapcsolatoknak az államok pri-
mátusán nyugvó jellegét. Az elmúlt fél évszázad globalizációs folyamatai mi-
nőségileg újak, egyedülállóak az emberi történelemben – nem egy régóta tartó
eseménysorozat kiterjedéséről, a nemzetközi kapcsolatok mennyiségi növe-
kedéséről van pusztán szó.

Szabó a nemzetközi kapcsolatok átfogó elméleti közül különös alaposág-
gal tárgyalja a realizmust – mint később kiderül, emberi jogi elkötelezettsége
miatt eme irányzatot tekinti fő elméleti ellenfelének. A realizmus egy önbe-
vallása szerint leíró jellegű, a nemzetközi kapcsolatok természetét bemutató
elmélet. A realisták elutasítják az előíró jellegű elméleteket, vagyis az olyan
elméleteket melyek bizonyos erkölcsi elvek nemzetközi szintéren való érvé-
nyesítésére szólítanak fel. Szabó úgy vélekedik, hogy bár a realisták „észrevé-
teleit komolyan kell vennünk” az egyetemes emberi jogokkal (és egyáltalán,
az értékelvűséggel) kapcsolatos szkepszisük miatt elméletük „nem adhatja
meg a megfelelő értelmezési kereteket” (90. o.). Szabó a liberális elméletek erős
oldalának tartja, hogy értékelvűségük – a realista elméletekkel szemben – az
emberi jogi érvélsre alkalmassá teszi őket. Meglátása szerint azonban mégis

elutasítandók, mert gyakorta éppen azt az ellentmondást fedik el, mely a globális piaci verseny és az emberi jogok előmozdításának célja között feszül.

A szerző a világrendszer-elmélet egy gyenge verziója mellett érvel. A világrendszer-elméletek lényege, hogy a nemzetközi szintér alapvető struktúrája határozza meg a nemzetközi szereplők mozgásterét, nem pedig az egyes nemzetállamok manőverei a szintér logikáját. Az eredeti, wallersteini elmélet Szabó szerint mindazonáltal hibás abban, hogy túlságosan vonalas logikai keretbe próbálja beleerőltetni a globalizáció szereplőit és dimenzióit, valamint az emberi jogok ügyét kizárólagosan a tőkés centrum országok önigazoló ideológiájaként láttatja. Egy gyengített változat azonban igen nagy vonzerőt gyakorolhat: ha eltekintünk Wallerstein globalizáció-szkepticizmusától, túlságosan teleológikus szemléletétől, valamint észrevesszük, hogy az eredetileg kapitalizmussal rendszerkonform emberi jogi kritika mára alapvető rendszerkritikai élt kapott, akkor az elmélet alapvető meglátásai élesebbek lesznek, előírásai morálisan kívánatosabbak, mint bármelyik fő alternatívájáé. Szabó megközelítése „tudatosan értékelvű”, úgy véli, hogy „a globális tendenciák empirikus elemzéséből szükségszerűen születik meg a morális igény: hogyan menthetjük meg a részvétel, az ellenőrzés, a nyilvánosság, az ökológiai tudatosság, a polgári és szociális jogok eszméjét” (93. o.).

A második fejezetben Szabó a hatalom és a terület viszonyának változásait vizsgálja. Különös figyelemmel tekinti át az államnak mint a nemzetközi kapcsolatok hagyományosan kitüntetettnek tekintett szereplőjének átalakulását. Az állam, Daniel Bell meglátását kölcsönözve, Szabó nézete szerint egyszerre túl kicsivé és túl nagyvá vált az előttünk álló problémák megoldásához. Meglátása szerint az állam mint terület, az emberi közösségek szerveződésének egy hosszú ideje megszokott alapja, korunkban elveszíti kiváltságos pozícióját. A nemzetállam az elmúlt fél évszázadban három fő területen veszített hagyományos funkcióiból: a társadalmi-gazdasági folyamatok szabályozhatósága terén, az erőforrások feletti kontroll terén, valamint a közvélemény nagymértékű manipulációjának lehetősége terén. Ugyanakkor az emberi közösségek formálódásának szub- és szupraterritoriális lehetőségei nyíltak meg, és ezek szétfeszítik a jog, az erkölcs és a politika hagyományos dimenzióit, és fogalmi rendszerét. A korunkban tapasztalható átalakulással Szabó szerint a felelősség és erkölcsi kötelezettség határai kiterjednek.

Ahogy már az első fejezetből is kiderült, Szabó fő elméleti ellenfelei a realisták. A realista elméletek szerint továbbra is az államok a globális rend főszerplői, jellemzően elutasítják a globalizáció transzformacionalista felfogását. Szabó szerint ez a tétel empirikusan aligha igazolható, a szub- és transznacionális szerveződések, gazdasági társaságok manapság az nemzetállamokhoz hasonlítható szerepet – ha nem azoknál meghatározóbbat – játszanak világunk formálásában. Napjaink nemzetközi politikájában az államok közötti egyezkedéseket a nem területi kötődésű szereplők is nagyban befolyásolják. A nem-

zetállam hanyatló szerepét elismerő realisták erre természetesen válaszolhatják azt (mint azt sokan meg is teszik), hogy a nemzetállam hanyatlása egy nem kívánatos folyamat: ezek szuverenitásának újraerősítése adhat csak megfelelő választ korunk problémáira. Szabó ezen állítással szöges ellentétben úgy véli, hogy a szubnacionális, szupranacionális és transznacionális szerveződések erősítése (és mindezzel együtt a nemzetállami szuverenitás további gyengülése-gyengítése) hozhatja csak magával legfeszítőbb gondjaink (emberi jogi hiányosságok, ökológia problémák) megoldását.

A tudatosan értékelvű (másképpen „idealista”) megközelítés képviselőjeként Szabó a nemzetközi kapcsolatokban is jelenlevőnek, valamint erősítendőnek tart olyan erkölcsi értékeket, mint igazságosság és felelősség. Megfogalmazása szerint „ezek az értékek a globalizáció korában akkor terjeszthetők ki, ha szakítunk a nemzetközi kapcsolatok államcentrikus logikájával, a helyi, nemzeti szupranacionális és globális szintek egyidejű jelentőségét tudatosítjuk. A kölcsönös függőségek globális rendszere miatt megkerülhetetlen a szupranacionális és globális együttműködés. Ennek hatékonysága azon múlik, hogy a szuverén államok továbbra is a rövid távú önérdekei költség-haszon kalkuláció után érvényesítik-e a nemzetközi arénákban, vagy a felelősség, a közös kockázatviselés teremt új irányokat az együttműködésnek. Miután nehezen vitatható az államok tényleges lehetőségeinek szűkülése a hagyományos funkció terén, ezért a részvétel, az ellenőrzés lehetőségeinek erősítésére a nemzeti parlamentek mellett új csatornákat kell keresni. Legígéretesebbnek e téren a transznacionális mozgalmak előretörése, valamint a különböző politikai szintek (a lokálistól a globálisig) – akár intézményesülő, akár problémaorientált – együttműködése mutatkozik” (113. o.).

Aligha meglepő, hogy Szabó mindezek után a piac mindenhatóságát, minden problémát előbb-utóbb megoldó voltát hirdető liberális elméleteket is elutasítja: empirikusan igazoltnak látja a tételt, miszerint a piac, a neoliberais gazdaságpolitika éppenséggel akadálya, nem pedig meghozója az emberi szabadság kiterjedésének (vö. 125. o.).

Szabó a megnövekedett mobilitási képességet a legfőbb erőforrásnak látja globalizált világunkban. Ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy a helyi kötöttségek fellazulása az ellenőrzés és a részvétel lehetőségeinek a csökkenésével jár, ami egyúttal jeletheti a morális elvek teljes háttérbe szorulását és a hatékonyság elvének abszolutizálását.

A globalizáció egyik tipikus hatása a különböző érdekeltségű és elkötelezettségű gazdasági elitekkel történő, az szegényebb országok lakosságának többsége számára vészjósló paktumok létrejötte. A regionális integrációs törekvések kapcsán megállapítja, hogy az emberi jogi szempontból legígéretesebbnek látszó fejlesztési integráció nem tudta fenntartani a helyi lakosság igényeit szolgáló modelljét a neoliberais gazdaságpolitika nyomásával szemben.

A globalizáció egy másik tipikus hatása a demokráciadeficit súlyosabbá válása, a politika technokratizálódása. Ezt Szabó az emberi jogok szempontjából igencsak neuralgikusnak tartja. Az emberi jogok eszméje ugyanis, úgy véli, „nagyértékben épít minden döntéshozó hatalom nép általi ellenőrzöttségére, hiszen ez garantálja a hatalom és a polgárok között fenntartandó egyenrangú szerződéses viszonyt” (116. o.). A globális civil társadalom erősítése ezért kulcsfontosságú, hiszen az kiemelkedő szerepet játszhat a globális problémák tudatosításában, és az emberi jogi érzékenység erősítésében. Szabó értékelése szerint aligha tagadható, hogy erkölcsileg kívánatos lenne valamiféle világállam létrejötte. A világállamnak jelen körülményeink között a sokszintű globális kormányzás a lehetséges, és emberi jogi szempontból kívánatos alternatívája.

A harmadik fejezetben a szerző az emberi szükségletek, a szabadság és a fejlődés kapcsolat veszi szemügyre, egy koherens emberi jogi koncepciót kíván felvázolni. Szabó az emberi jogok „mágikus háromszögének” modelljét látszik favorizálni. Ebben a modellben a háromszög egyik oldalán a negatív szabadságunkat védelmező jogokat találhatjuk. A negatív szabadság a valamitől való szabadság, azt a területet jelöli ki, amelybe az államnak nem lehet kényszerítő erejű befolyása. A háromszög második oldalát a pozitív szabadságunkhoz (a valamire való szabadságunkhoz) tartozó jogok, míg a harmadik oldalt politikai részvételi jogaink alkotják.

Szabó alapvetően elhibázott elképzelésnek tartja a különböző jogok egyoldalú hangsúlyozását, a jogok egymással való szembenállítását. A gazdasági globalizáció ideológusa hajlamosak fetisizálni a klasszikus szabadságjogokat (negatív jogok), azt állítván, hogy azok megléte hozza majd el a másik két csoportba tartozó jogok meghonosodását, megerősödését. Szabó szerint az emberi jogok rendszerén belül az alapvető szükségletek kielégíthetőségére koncentrálna ettől eltérő következtetésre juthatunk. A pozitív jogok szükségessé ahhoz, hogy tartalmat adjanak, értékessé, szubsztantívá tegyék negatív jogainkat, a részvételi jogosítványok pedig mindkétféle szabadságunk biztosításához szükségesek.

A szerző értékelése szerint a globalizáció kétségtelenül sokat tett az emberi jogok elterjesztésének érdekében. A globalizáció eredményeképpen nők milliói szabadultak fel a partiarchiális uralom alól, születési jogokon alapuló rendszerek alakultak át formálisan legalábbis egyenlő jogokon alapuló társadalommá. Ugyanakkor, figyelmeztet Szabó, az emberi jogok hívóinek nem szabad azonosulniuk a neoliberalis ideologia hirdetőivel, akik a globalizáció efféle pozitív hatásaira mutatnak rá a neoliberális világrendet igazolandó. Amennyiben a neoliberalizmus az egyenlőtlenségek, a világméretű szegénység mértékének növekedését okozza, az emberi jogok hívóinek meg kell látniuk a rendszer árnyoldalait is.

A negyedik fejezet az emberi jogok egyetemességének problémájával foglalkozik. Szabó a globalizáció kontextusában tekinti át a normák kulturális beágyazottságának, az emberi jogok és modernizáció viszonyának kérdéseit. Megkísérel választ adni az egyetemes emberi jogok lehetőségével kapcsolatban megfogalmazott relativista kételyekre, melyek szerint a kultúrák közötti különbségek olyan mélyek, hogy az egyetemes emberi jogok érvényesíthetőségébe vetett hit vagy önámítás, vagy „színvakság”.

A szerző úgy véli, hogy ahhoz, hogy eljuthasson a globalizáció emberi jogokra kifejtett hatásainak összegzéséhez, állást kell foglalnia néhány megkerülhetetlennek látszó kérdésben. Ezek közül a recenziós kettőt emelne ki: mik az emberi jogi eszme leglényegesebb elemei és ezek az elemek a priori erkölcsi elveken nyugszanak-e. Az emberi jogi eszme leglényegesebb elemének Szabó az egyén választási lehetőségeinek minél szélesebb körű, és minél több ember számára egyenlő mértékű biztosítását tartja. Ehhez szerinte szükség van a „mágikus háromszög” összes elemének érvényesülésére. A szegénység, mint a lehetőségek és képességek hiánya súlyos emberi jogi hiányosságokhoz vezet a szerző szerint, sőt, a legsúlyosabb nélkülözés önmagában emberi jogi sérelem, per definitionem emberi jogi probléma.

A második kérdéssel kapcsolatban Szabó úgy véli, hogy az egyén választási szabadságát, autonómiáját és az ehhez szükséges feltételek biztosítását akár a priori jellegű erkölcsi elveknek tekintjük, akár nem, ezek az elvek mindig csak valamihez képest értelmezhetőek. A rájuk alapozott jogi és erkölcsi igény is csak meghatározott történelmi, szociális és gazdasági feltételrendszer keretei között válhat reálissá.

A kulturális relativizmussal szemben hangsúlyozza, hogy a kultúrák nem statikusak, a globalizáció modernizációs kényszereket szül, melyek nem hagyják érintetlenül a különböző szokásokat és értékrendszereket sem. Az emberi jogok egy minimumáról képesek lehetünk konszenzusra jutni. Mindazonáltal leszögezi, hogy érdemes nagyon komolyan vennünk azokat a kritikákat, melyeket a kulturális relativizmust hangsúlyozó szerzők fogalmaznak meg az egyetemes emberi jogok eszméjével szemben. Mindenképpen felül kell bírálni azt a nyugati szemléletmódot, amely nem pusztán tudományos, illetve technikai, hanem morális fölényét is hirdeti más kultúrákkal szemben.

Szabó a következő konklúzióval zárja vizsgálódásait. A nemzetközi kapcsolatok elméletének nem szerencsés megfeleledkeznie arról, hogy vesztfáliai rendszer, és az ehhez kapcsolódó realista gondolkodásmód történelmi képződmény, s mint ilyen, nem feltétlenül szükségszerű és örökkévaló. Napjainkra egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy az előttünk álló globális problémákra nem lehet megfelelő választ adni a hagyományos politikai eszköztárának segítségével. Az újraértelmezett emberi jogok eszméje „adhatja meg azt a morális iránymutatást, ami a nemzetközi gazdasági és politikai hatalmi tényezők szá-

mára esetlegesen megteremtheti a hatalom humanizálásának lehetőségét” (212. o.).

A kötet erényei között mindenképpen meg kell említeni, hogy igen sok világos, és többnyire meglehetősen korrekt összefoglalás található benne kurrens és/vagy fontos filozófusok és politikatudósok elméleteiről, így a laikus olvasó ötleteket kaphat, hogy merre érdemes tovább olvasnia, amennyiben el kíván merülni a globalizációnak, a nemzetközi kapcsolatok elméleteinek vagy az emberi jogoknak témájában. A (hosszabban) tárgyalt elméletek köre rendkívül széles: a klasszikusoktól (Hobbes, Rousseau, Kant) a modern és kortárs szerzőkig (Wallersteinen, Galtung, Rawls, Fukuyama) terjed.

Szabó a globalizációnak az emberi jogokra gyakorolt hatásának vizsgálatahoz meglehetősen nagy és igen sokrétű anyagot használt fel. Félő azonban, hogy ez a sokrétűség időnként inkább hátrányára, mint előnyére szolgál. Aligha meggyőző, hogy érvényes és szakmailag jól megalapozott konklúziókat vonhat le, állásfoglalásokat tehet a filozófia és politikaelmélet, a közgazdaságtudomány és szociológia terén is. A recenzens példának okáért óvatosabban bánna olyan (előzetes indoklás és érvelés nélkül kijelentett) állításokkal, mint hogy „az is megtenné, ha [az emberek – R.O.] a hétköznapokban és a nagypolitikában egyaránt néha a *kategorikus imperatívusz* szerint cselekednének” (179. o.).

A szerző saját érveinek kifejtése igen sok helyütt homályosabbnak tűnik a kívánatosnál. Vegyük például a következő megjegyzést: „Ezek az összefüggések jól mutatják, hogy a fejlett világ protekcionizmusa a hazai jólét miatt indokolt, de ugyanez globális szinten már igazságtalan lehet” (94. o.). A recenzens számára nem világos, hogy a szerző adott helyen mit ért hazai jóléten, a hazai jólét növekedésének az alternatívákkal szembeni nagyobb mértékét milyen adatok támasztják alá, valamint mit ért a szerző egészen pontosan igazságosságon. A recenzens számára az sem egészen nyilvánvaló, hogy például hogyan születhet meg szükségszerűen „a globális tendenciák empirikus elemzéséből” a morális igény (vö. 93. o.).

Az irodalomfeldolgozással kapcsolatban a fentebb említett mellett további problémák is felmerülnek. Bár dicséretes, hogy a szerző a hazai, illetve a magyarul megjelent irodalmakat extenzíve feldolgozta, és ezáltal feltehetőleg a hazai diskurzust igyekszik erősíteni, ugyanez sajnos a nemzetközi, csak angol nyelven elérhető kurrens szakirodalomról kevésbé mondható el. Ez nem kis hiba, bár a hazai szakemberek felkészültségéhez aligha férhet kétség, vannak témák, amelyekről az „eredetiből” illik tájékozódni. Néhány, a szerző számára megkerülhetetlennek tűnő fordításban is megjelent munka feldolgozása is elmaradt. Ezek közül a recenzens itt csak egyet emelne ki. A szabadságok pozitív és negatív szabadságra való felosztása, mely Szabó érvelésének sarokpontját képezi, Isaiah Berlin nevéhez fűződik (a klasszikus irodalomban Benjamin Constant képviselt hasonló álláspontot). Nem világos, hogy Berlint

miképp nem is említi a szerző, valamint az sem, hogy a klasszikus kétosztatú felosztást, amelyben a részvételi jogok a pozitív szabadságok hatókörébe tartoznak miért látja indokoltnak a „mágikus háromszögre” felcserélni.

A kötet szépen szerkesztett, igen kellemesen olvasható. Szabó témaválasztása fontos és aktuális, a könyv minden az emberi jogok mai helyzetébe némi betekintést kapni kívánó olvasónak, valamint a globalizáció témájából vizsgázni készülő egyetemi hallgatónak ajánlható.